

УДК 378:371.212.51:001.89(043.5)

Л. О. СУЩЕНКО

ЛОГІКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ

У статті визначено й обґрунтовано логіко-концептуальні аспекти проблеми розвитку дослідницької позиції майбутніх педагогів в університетах України. Проаналізовано сутнісні характеристики дослідницької позиції майбутнього педагога як чинника продуктивної професійно спрямованої діяльності. Розкрито зміст, структуру та особливості дослідницьких умінь студентів у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: дослідницька позиція, дослідницькі вміння, майбутній педагог, професійно спрямована діяльність.

Освіта увійшла до епохи, коли соціальні трансформації визначили обриси нової професійної парадигми, яку називають по-різному: “особистісно орієнтована”, “пошукова”, “проективна” тощо. Сьогодні, дійсно, назріла необхідність побудови якісно іншої системи професійної освіти, що має принципово нові цілі, завдання, проблеми, які раніше не доводилося вирішувати.

Завдання забезпечення прогресивного розвитку людини у важких умовах функціонування сучасного суспільства актуалізує роль науки, яка виступає не тільки важливою та реальною продуктивною силою, а й набуває дедалі більшою мірою дієвості як “соціальна сила”. Вона задає векторну спрямованість модернізації освітньої системи – її оновлення, осучаснення, визначення інтенційних позитивних зрушень.

Це дає можливість зробити висновок, що сучасна вища освіта має будуватися виключно на базі найвищого рівня та масштабу наукової діяльності з метою організації оптимального навчального процесу, який забезпечуватиме умови для надбання інтелектуального потенціалу студента, оволодіння культурою розумової праці, креативного мислення та вдосконалення змісту педагогічної освіти, побудованої на засадах науково-дослідницького підходу.

Аналіз наукового внеску сучасних дослідників у розв’язання проблеми організації науково-дослідної роботи майбутніх педагогів дає змогу установити, що антиципаційна політика в системі вищої освіти спрямована, перш за все, на підвищення ролі науково-дослідної діяльності в університетах України та на ескалацію особистості майбутнього фахівця до вершин творчої самореалізації (В. Андрущенко, Т. Голуб, С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Микитюк, Т. Сущенко, Н. Тарасевич та ін.).

Розв’язання дослідницьких завдань сьогодні розглядається не просто як право педагога, а і як професійний обов’язок. Ця позиція виражається в такому:

– основною мотивацією діяльності майбутнього педагога має бути прагнення до пізнання та бажання збагатити науку новими знаннями;

- захист свого наукового пріоритету;
- наукове бачення проблеми;
- педагог у своїй діяльності повинен не лише доносити до аудиторії достовірну наукову інформацію, а й сприяти становленню громадянської позиції молодого покоління;
- освітянин має усвідомлювати, що він повинен бути взірцем найвищої інтелігентності, в якій відображаються традиції визнаних українських і світових наукових шкіл;
- присвятити себе пошукові нових знань та їх застосуванню на благо суспільству й досягнення наукових результатів високого рівня.

Мета статті – визначити й обґрунтувати логіко-концептуальні аспекти дослідження проблеми розвитку дослідницької позиції майбутніх педагогів в університетах України.

У молоді нерідко відсутній стійкий інтерес до науково-пошукової діяльності, причому навіть до моменту написання кваліфікаційних робіт. Більше того, молоді вчителі – випускники ВНЗ, які розробляють нові технології на практиці й бажають привнести ці інновації до педагогічної скарбниці науки, не володіють достатньою мірою методологічними та теоретичними знаннями, навичками застосування методів педагогічних досліджень, систематизацією й узагальненням достовірних даних.

Необхідною умовою, як зазначають провідні вчені, професійно спрямованої підготовки педагогів-дослідників є розвиток дослідницької позиції.

Як правило, ідеться про дослідницьку позицію вчителя-практика. І в цьому контексті вказана категорія розглядається як необхідність при підготовці й проведенні уроку аналізу різних видів діяльності (навчальної діяльності учня; власної діяльності на уроці; підготовки учня до уроку тощо). Існує й інший підхід, при якому зайняти дослідницьку позицію – означає виробити достатньо чітке уявлення про вирішення якого-небудь педагогічного завдання, визначити особистісне ставлення до неї. Разом з тим ні в першому, ні в другому випадку не розкривається сутність такого феномена, як дослідницька позиція, не визначаються її структурні та функціональні компоненти.

У межах нашого дослідження особливо цінним видається розуміння категорії “дослідницька позиція” в контексті теоретико-методологічних питань В. М’ясищева.

Вчений вважає, що особистість являє собою систему відносин, для яких характерні ініціативність, вибірковість, свідомість й активність. Теорія відносин В. М’ясищева є методологічною основою низки педагогічних досліджень. Для нашої статті також важливим є підхід до визначення сутності позиції особистості через систему ставлення до себе, інших людей та діяльності, до якої включений індивід.

Аналіз літератури з порушеної проблеми збагатив наші уявлення про сутність дослідницької позиції, під якою російська вчена І. Романовська

розуміє генералізовану освіту особистості майбутнього вчителя, в основі якої лежить система мотиваційно-ціннісного ставлення до дослідницької діяльності, а також до себе як до дослідника педагогічних реалій [6]. Психолого-педагогічні та методологічні знання, переконання, уявлення неодмінно присутні в дослідницькій позиції, хоча вона ними не вичерпується. Проведена експериментальна робота привела до висновку, що дослідницька позиція є єдністю свідомості та поведінки, єдністю суб'єктних спонукань до дій з реально здійснюваними вчинками.

І. Романовська виділила структуру дослідницької позиції. Спираючись на суб'єктний характер цих відносин і виявляючи солідарність з низкою науковців, що виділяють трикомпонентний характер професійно-суб'єктної позиції, вона подала зазначену категорію як структурне утворення, що включає сукупність трьох компонентів: когнітивного, мотиваційно-ціннісного та операціонального [6].

Розглядаючи дослідницьку позицію через систему відносин особистості майбутнього вчителя, проаналізуємо кожен компонент більш докладно.

Змістом когнітивного компонента є глибокі й міцні знання в галузі теорії та методології педагогіки, ступінь розвитку особливого наукового стилю мислення, а також методологічна рефлексія, яка є елементом методологічної культури, що визначається як роздуми дослідника про застосовувані ним способи наукового пізнання, про методологічні характеристики й логіку його наукової роботи. Безумовно, формування дослідницької позиції майбутнього вчителя безпосередньо залежить від рівня відповідних знань.

Російський учений В. Краєвський зазначає, що методологія педагогіки накопичила справді науковий потенціал, розробила комплекс нормативного, інструментального знання, прямо спрямованого на допомогу досліднику, на формування в нього спеціальних знань та вмінь при виконанні дослідної роботи. Систематично й ґрунтовно вивчаючи методологію в педагогіці, учитель буде володіти системою широких методологічних підходів, що збагатять його як дослідника, та отримає конкретні орієнтири для наукової роботи.

Таким чином, учитель-дослідник повинен володіти методологією педагогічної науки, тобто використовувати певну сукупність загальнофілософських і загальнонаукових знань, результати методологічних досліджень у галузі педагогіки для обґрунтування програми дослідження, його логіки, методів оцінювання якості наукової роботи.

Когнітивний компонент виконує інформаційну та оцінну функції й пов'язаний зі здатністю діяти в умовах свободи вибору змісту, способів і засобів діяльності, здатністю до рефлексії. Однак формування дослідницької позиції не можна зводити лише до процесу отримання та засвоєння знань. Необхідно формувати відповідні ціннісні відносини у сфері пізнання й перетворення педагогічної дійсності.

Для мотиваційно-ціннісного компонента характерна сукупність мотиваційно-ціннісного ставлення до дослідної діяльності в професійній сфе-

рі. Йдеться про дослідницьку спрямованість особистості педагога, яка являє собою ієрархію найбільш стійких мотивів і спонукає особистість до пошукової діяльності, сприяє успішному оволодінню нею, і, нарешті, забезпечує ефективність реалізації дослідної діяльності.

Таким чином, розвиток внутрішньої дослідницької мотивації є важливим фактором формування дослідницької позиції майбутнього вчителя. Базисом дослідної діяльності є пізнавальні мотиви, мотив прагнення до самоактуалізації в дослідній діяльності, а також мотиви усвідомлення здібностей до науково-дослідної діяльності, адже не можна заперечувати того факту, що наявність у майбутнього фахівця дослідницьких здібностей і їх розвиток у процесі професійно-педагогічної підготовки є важливим фактором формування дослідницької позиції.

Що стосується операціонального компонента, то він має практично-дієвий характер дослідницької позиції майбутніх вчителів і виявляється у сформованості дослідницьких умінь та навичок, необхідних для успішного й результативного проведення пошукової роботи. До таких умінь і навичок належать вміння визначати об'єкт, предмет дослідження, формулювати тему дослідження; вміння висувати та обґрунтовувати гіпотези; вміння відбирати адекватні поставленим завданням методи; виявляти й аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та відносини; вміння робити науково обґрунтовані висновки; навички роботи з літературою.

Безсумнівно, розвитку в студентів дослідницьких умінь допомагає наявність у них досвіду самостійного здійснення пізнавальної та дослідницької діяльності. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню інтересу до досліджуваного предмета, а також перетворенню діяльності на творчу за своїм змістом і характером. Важливо зазначити, що розглянуті компоненти дослідницької позиції взаємопов'язані та їх виділення може бути прийняте тільки умовно. Ступінь значущості представлених компонентів для процесу формування дослідницької позиції має динамічний характер і змінюється на різних етапах цього формування [6].

Але, як засвідчують праці вчених та авторський досвід роботи у ВНЗ, розвиток дослідницької позиції студента нерозривно має бути пов'язаний із формуванням у нього дослідницьких умінь; розвитком здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, здатності до творчої праці та мобільності в науковому пошуку.

Загальновідомим є той факт, що сутність і зміст дослідницьких умінь визначаються через дослідну діяльність, її науково-дослідну форму.

Теоретико-методологічним основам розв'язання проблеми формування дослідницьких умінь студентів у процесі професійної підготовки присвячені дослідження В. Андрєєва, С. Балашової, Н. Гловин, Т. Ільїної, Г. Кловак, М. Князян, Л. Кондрашової, В. Кулешової, В. Курило, І. Лернер, М. Овчинникової, О. Рогозіної, Є. Спіцина, М. Фалько та ін.

В. Андрєєв визначає дослідницькі вміння як уміння застосовувати відповідний прийом наукового методу в умовах вирішення навчальної проблеми, виконання дослідницького завдання [1].

Дослідницькі вміння майбутніх учителів, на думку багатьох науковців, визначаються як комплекс професійних якостей, що забезпечують готовність студентів вищих педагогічних закладів освіти виконувати цілеспрямовані аналітико-синтетичні, діагностичні та пошуково-перетворювальні дії на основі практичного застосування систематизованих знань у процесі теоретичних і експериментальних розвідок у навчанні та вихованні школярів [3].

М. Овчинникова визначає дослідницькі вміння як цілеспрямовані дії, які ґрунтуються на системі раніше засвоєних у процесі навчально-пізнавальної та науково-дослідної діяльності вчителів математики знань, умінь і навичок та відповідають логіці науково-дослідної діяльності. І додає, що вони базуються на здатності вчителя усвідомлено здійснювати дії з пошуку, відбору, переробки, аналізу, створення, проектування й підготовки результатів пізнавальної діяльності спрямованої на виявлення (створення, відкриття) об'єктивних закономірностей процесу навчання [5].

З огляду на це вміння поділяють на групи: *аналітико-синтетичні та інформаційні* (аналізувати, синтезувати, узагальнювати, класифікувати інформацію; здійснювати інформаційний пошук; описувати педагогічні явища, використовуючи науковий тезаурус); *діагностичні* (визначати предмет діагностики; узагальнене вміння розробляти діагностичний інструментарій і описувати техніку його використання; вміння самодіагностики готовності до педагогічної діяльності); *прогностично-проектувальні* (узагальнене вміння моделювати діяльність; вміння передбачати наслідки педагогічного процесу; прогнозувати шляхи виправлення недоліків); *креативно-інноваційні* (знаходити нове в педагогічних явищах; вибирати методичну концепцію власної праці; прогнозувати дослідно-експериментальну роботу) [3].

Завдання дослідної роботи майбутніх учителів у вищих навчальних закладах полягають у розвитку в них нахилу до пошукової дослідної діяльності, до творчого вирішення навчально-виховних завдань під час роботи, а також у формуванні умінь і навичок застосування методів наукових досліджень для вирішення практичних питань навчання та виховання. Завдяки участі в науковій роботі студент оволодіває навичками роботи з різноманітними інформаційними джерелами, здобуває вміння організовувати наукові гуртки та керувати їх діяльністю.

У літературі існує кілька концепцій формування умінь: концепція формування інтелектуальних умінь і навичок; концепція поетапного формування розумових дій; концепція трансформації умінь у навички; концепція трансформації навичок в уміння та інші. Найбільш поширеною є концепція поетапного формування розумових дій дослідницьких умінь. Етапи формування способів розумової діяльності спираються на встановлену в психології структуру пізнавальної діяльності: мета – мотив – зразок – операція – результат – корекція [2, с. 36].

В. Литовченко розглядає такі групи дослідницьких умінь: 1) операційні дослідницькі вміння (розумові прийоми й операції, що застосовуються в дослідній діяльності: порівняння, аналіз і синтез, абстрагування та узагальнення,

висунення гіпотези, зіставлення); 2) організаційні дослідницькі вміння (застосування прийомів організації в науково-дослідній діяльності, планування дослідної роботи, проведення самоаналізу, регуляція власних дій у процесі дослідницької діяльності); 3) практичні дослідницькі вміння (опрацювання літературних джерел, проведення експериментальних досліджень, спостереження фактів, подій, обробка даних спостережень, впровадження результатів у практичну діяльність); 4) комунікативні дослідницькі вміння (застосування прийомів співробітництва в процесі дослідної діяльності, для здійснення взаємодопомоги, взаємоконтролю) [4].

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної літератури виявив наявність різних підходів до тлумачення вищезазначеної категорії. Але пріоритетною метою будь-якого вищого педагогічного навчального закладу буде підготовка педагога-дослідника – цілеспрямованого, творчого, динамічного вчителя, який вирізняється оригінальним і високоефективним підходом до вирішення навчально-виховних завдань, має високий рівень відповідальності за особистісну й професійну досконалість та досягає значних успіхів у професійній діяльності.

Тому справжній педагог-майстер має свою авторську систему, свою школу, своїх послідовників. Це не означає, що педагоги-майстри відокремлені своїм мистецтвом педагогічної дії один від одного. Їх об'єднує високий результат досягнень своїх учнів, зважаючи на їхню природну обдарованість та особистісні схильності.

Список використаної літератури

1. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности / В. И. Андреев. – Москва : Высшая школа, 1981. – 240 с.
2. Гладюк Т. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення природничих дисциплін / Т. Гладюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2006. – № 2–3. – С. 34–37.
3. Дудар С. М. Формування дослідницьких умінь та навичок студентів – важлива складова професійної підготовки майбутніх учителів / С. М. Дудар // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка, 2010. – № 2. – С. 67–69.
4. Литовченко В. Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. Н. Литовченко. – Минск, 1990. – 197 с.
5. Овчинникова М. В. Дослідницькі вміння вчителів математики у системі професійної підготовки / М. В. Овчинникова // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2010. – Вип. 1. – С. 13
6. Романовская И. А. Структура исследовательской позиции будущих учителей / И. А. Романовская // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 10 – С. 127–131.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2014.

Сущенко Л. А. Логико-концептуальные аспекты проблемы развития исследовательской позиции будущих педагогов в университетах

В статье определены и обоснованы логико-концептуальные аспекты проблемы развития исследовательской позиции будущих педагогов в университетах Украины.

Проанализированы сущностные характеристики исследовательской позиции будущего педагога как фактора продуктивной профессионально направленной деятельности. Раскрыто содержание, структуру и особенности исследовательских умений студентов в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: *исследовательская позиция, исследовательские умения, будущий педагог, профессионально направлена деятельность.*

Sushchenko L. Logical-Conceptual Aspects of the Development of a Research Position at the Universities of the Future Teachers

The article identified and justified logical-conceptual aspects of the development of a research position future teacher in universities of Ukraine. Analyzed the essential characteristics of a research position of the future teacher as a factor in productive activities aimed professionally. The content, structure and characteristics of research abilities of students in the process of training.

It was determined that the current higher education should be based solely on the basis of the highest level and scope of research activities with the aim of optimal learning process that will ensure the conditions for acquiring the intellectual potential of the student's mastery of the culture of intellectual work, creative thinking and improve the content of teacher education, based on the scientific approach.

Explaining the problems of research today is not merely a right teacher, but as a professional duty. This position is expressed as follows: the main motivation of future teachers should be striving for knowledge and a desire to enrich science with new knowledge; protection of its scientific priority; scientific vision; teacher in their work should not only inform the audience reliable scientific information, but also promote the development of citizenship younger generation; educator should be aware that it must be of the highest intelligence model, which reflects the traditions of Ukrainian and world recognized scientific schools; devote themselves to the search for new knowledge and its application for the benefit of society and achieve scientific results of high level.

Key words: *research positions, research skills, future teacher, professionally directed activities.*